

כוכי קבורה כאמבטיות – בארונות על הקרקע

כוכי הקבורה העשויים מ'אמבטיות בטון' הם 'כלי' גמור
– ודינם כארון על הקרקע שאינו קבורה

ענף א: התפתחות הקבורה בקומות ובעיותיה החדשות: האחרונים כתבו שקבורה בקומות וכוכים אינה קבורה/ נזילות נוראות של דם ושומנים ממבני הקומות והכוכים/ שומרי תו"מ נקברים מחוסר ידיעה ב"קומות"/ הכוכים החדשים עשויים כאמבטיות שהם כלי גמור/ המת לא מכוסה בעפר בכל הכוכים/ סוגי הכוכים השונים.

ענף ב: אמבטיות בטון עם תחתית: תיאור מציאות האמבטיות / האם האמבטיות מחוברות לקרקע / הקדמה יסודית / הגדרת האמבטיות ככלי אדמה / הקבורה ב'כלי אדמה' אינה קבורה / אם הכלים עומדים בצורה קבועה / בית שאינו מחובר לקרקע אבל מונח בקביעות / אמבטיות הקבורה המונחות בקביעות / אם 'כלי אדמה' נחשבים כ'כלי' / השיטות שלפיהם אמבטיות בטון אינם כלי אדמה / מעמיד ממתכת – בטון מזוין / אם מועיל לחבר את ה'כלי' לקרקע / [א] כלי המשמש עם הקרקע / יש לדון דבארון ע"ג הקרקע לא מועיל 'משמש עם הקרקע' / [ב] אם הנקבים באמבטיות יבטלו שם כלי / דחיה א' – הדבר תלוי במחלוקת ראשונים / דחיה ב' – גם אינו כלי מ"מ אינו קרקע / הוכחה מהרמב"ן דנקבים בארון לא מועילים לענין קבורה / [ג] אם יש לאמבטיות שם 'כלי' היות שאינם סגורים מכל הצדדים / [ד] אם העפר יבטל את שם ה'כלי' / [ה] כלי הבא במידה / דחיה א' – לענין קבורה דבר זה לא שייך / דחיה ב' – דבר זה לא שייך בכלי חרס ואדמה. דחיה ג' – אכתי יש עליו שם 'כלי' ומו"מ. [ו] משמשי המת.

ענף ג: דין האמבטיות שהתחתית היא נפרדת / תמצית המאמר / מכתב הגאון רבי יחיאל פישוהף שליט"א.

הקדמה: היות שהמאמר שלפנינו עוסק בקבורה בתוך כלי, לזה היה צורך לברר את הגדרת 'כלי' בזה, לכן העברתי את המאמר לשבט ביקורתו של אחד מגדולי הבקאים בדורנו בענינים אלו, שחיבר ספרים חשובים בזה, וגדולי הדור סומכים על פסיקותיו למעשה בהלכות אלו, ה"ה ש"ב הגאון רבי יחיאל פישוהף שליט"א [מח"ס טעם ודעת על רמב"ם הל' טו"מ, פרה אדמה, שאר אבות הטומאות, ועוד היה נטויה בעז"ה]. וזכיתי למשא ומתן נרחב עמו. ולאחר שעבר על כל המאמר המלא (ראה להלן), הוא כתב לי את המכתב להלכה המתפרסם בסוף המאמר. כמו"כ אודה בזה להגאון איתמר גרבוז ראש ישיבת ארחות תורה ומח"ס משנת טהרות על סדר טהרות, ועו"ס, שבירר את הדברים יחד עם הגר"י פישוהף, וגם השיב על שאלתי בזה. ובעקבות מכתבו, ומכתביהם של כמה מחכמי הספרדים פונה מת שומר תו"מ שנקבר בכזה כוך (בחלקת ח"ק ספרדים וע"מ, בנתיב החסד בהר המנוחות בירושלים) לקבורה כדין במרומי הר הזיתים. עוד אודה לת"ח נוספים הבקאים בהלכות טהרות שנו"נ עמם בזה, ואזכירם לברכה בהערה¹. והיות שנידוני המאמר

1. מו"ח הגאון רבי יצחק נאור זצ"ל ראש כולל נחלת יחיאל בב"ב [שמסר שיעורים ב"טהרות" רבות בשנים]. ולהבחיל"ח, הרבנים הגאונים: רבי מרדכי עבאדי ראש ישיבת מעין גנים בירושלים. רבי נתנאל חכם מו"צ וראש כולל באשדוד ומח"ס שו"ת שאלת חכם ומשכן הנפש. רבי משה כהן אב"ד שלום ואמת ור"כ טהרות בבית וגן ירושלים. רבי אליהו ב"ר אברהם כהן (אשדוד). רבי יצחק ב"ר מיכאל לוי (גבעת שאול ירושלים). רבי אברהם שונברג (נוה יעקב ירושלים). רבי מרדכי הלוי פטרפווינד מח"ס נתיבות הוראה. וכן אודה להרה"ג: רבי שאול ליברמן, לרבי אריאל רוטנברג, ולרבי יוסף צבי רייזמן [ממערכת המאסף התורני "אהלי טהרות", ועורך "המדריך

התרחבו הרבה מעבר למסגרת הפרסום בקובץ תורני, הבאתי לפנינו רק את בירור המציאות, בליווי תמונות, עם הזכרת הנקודות העיקריות, ובירור חלקי של כמה מהנקודות, ואילו הרחבת הדברים נמצאים במאמר המלא. המבקשו יוכל לקבלו אצלי².

ענף א

התפתחות הקבורה בקומות ובעיותיה החדשות

בשנים האחרונות הולכת ומתעצמת בארץ התופעה של שיטת הקבורה הרוויה – הכוללת קבורה בקומות, כוכים, במכפלות, ושיטות נוספות. הקבורה הזאת נעשית בין היתר – באמצעות בניית מבנים רבי קומות, או כוכים, כאשר כל מבנה ומבנה מכיל בתוכו אלפי קברים בצורות שונות ומגוונות.



מבנה כוכים מבטון בהר המנוחות [כשאין הר מאחוריו]

אין בכוונת המאמר להיכנס בזה למציאות של כל הסוגים, וגם לא להיכנס לעומק בירור דינם. [לצורך זה יש לעיין בקונטרסי "מדריך לקבר כהלכה" לפי סדר כשרותם, ובו כ"ו סוגים, בליווי תמונות מפורטות, אפשר לקבלו בכתובת שבהערה 2].

האחרונים כתבו שקבורה בקומות וכוכים אינה קבורה

יצוין בקיצור שכבר האחרונים כתבו שאין

לקבורה זו דין קבורה - שו"ת שערי ציון (בילסק, ח"א ס"י לא) [מהמסכימים לספר משנ"ב, והחזו"א דן בדבריו בכ"מ], שו"ת בית יצחק (שמעלקס, יו"ד ח"ב ס"י קסא), שו"ת דודאי השדה (דייטש, תרפ"ט, ס"י ל), שו"ת נצני ניסן (יבלונסקי, מו"צ בסלבודקה דליטא, תר"צ, ס"י ד), אב בחכמה (ה'תרפ"ז, עמ' 124), אגרות משה (יו"ד ח"ג ס"י קמג-קמד)³, מנחת יצחק (ח"י ס"י קמב). כמו"כ כל גדולי ישראל שבזמננו יצאו חוצץ נגד הקבורה בשיטות הללו, והבאתי בספרי "הקבורה בבטון ובקלקר" את כל דבריהם, עם בירור נרחב בכל הסוגיות הקשורות לענין, והעולה מהם שיש בזה "ביטול מצות קבורה".

וגם מקצת מהגדולים בזמננו – שלא ראו את כל האחרונים הנ"ל - שצידדו על מקצת מהסוגים שבדיעבד אין לפנות מתים, כי אולי יש לו דין קבורה בדיעבד, כולם מסכימים שיש חסרונות גדולים בקבורה זו, ואין אחד שיתירם לכתחילה.

נזילות נוראות של דם ושומנים ממבני הקומות והכוכים

זאת, ועוד, בזמנם ולפניהם לא הובא את מה שכבר קיים כמה שנים, אבל התגלה רק לאחרונה (בשנות תש"פ-תשפ"א) וכפי שנמסר לי: ש"מבני הקומות והכוכים נזלו דם ושומנים לרחוב - או ע"י מרזבי ניקוז שמטרתן לנקות את הגשמים, אבל בדרכם גם נקזו את דם ושומני הנפטרים ה' ירחם, או ע"י נזילות שתחת הקומות, ואז על הקירות האחוריים של הכוכים, או בחלק הקדמי בצדדי המצבות". וזה קיים, כפי שנמסר לי "הן בח"ק קהילת ירושלים בהר המנוחות, והן בח"ק אחידה ספרדים וע"מ בהר

לכהנים"], על עזרתם בענין. ² ניתן לקבל את המאמר המלא (עם כל הראיות ובירור הסוגיות), וכן חומר רב נוסף בכל נושא הקבורה הרוויה – הקומות והמסתעף, בדוא"ל: mk345345@gmail.com או לקבלו אצלי מודפס. ³ באג"מ (יו"ד ח"ג ס"י קמג) כתב שאינה קבורה מדאי, ועוברים כל יום על לאו דבל תלין ועשה דקבור תקברנו. ושוב כתב (שם ס"י קמד) לגבי מכירת הקרקע לבית קברות כזה, שיתכן שאין לפנ"ע, כיון שהשני יכול להסתמך דהוי קבורה דאי, אבל כתב דמ"מ זה ברור שאינה קבורה מדרבנן. ובמקו"א הארכתי על טעמו בזה (וע"ש ס"י קמב). [ובע"פ אמר שצריך למחות נגד כל שינוי בקבורה, אפילו על קבורה בתוך ארון מבטון הנמצא בתוך האדמה (ספר י"ד משה, תשובות בעל האג"מ לרב דרדק, שבט תשע"ב)].

שהחלו לבנותם לפני כעשר שנים ויותר, ובפרט בשנים האחרונות, ומגמה זאת מתעצמת בכל הארץ, הינם עשויים בצורה של אמבטיות שהם ככלי גמור. שע"ז דינם מפורש בגמ' (סנהדרין מו:): שהמניח מתו בארון עובר עליו משום בל תלין, ונפסק בשו"ע (יו"ד סי' שסב), ואינו צריך לפנים.

המדובר על מבני כוכים העשויים בצורה של אמבטיות בטון זעג"ז וזה לצד זה.

המת לא מכוסה בעפר בכל הכוכים

לפני שנקדים את הסוגים השונים. נדגיש שישנה בעיה עצומה נוספת בכל הכוכים – והיא, שבכל סוגי הכוכים המת לא מכוסה בעפר [ובירושלים מניחים בפתח הכוך רק 1-3 שקים קטנים סגורים עם עפר או אבני חצץ, ובחיפה ועוד מניחים הרבה שקים עד שהכוך נסתם], וזה סיבה בפני עצמה לחיסרון עצום בכל עיקר הקבורה. [ובעיה זו גם קיימת בכוכי הסלע שנחצבו במנהרות החדשות של הר המנוחות]. על נקודה זו לא נדון במאמר שלפנינו, והיא התבארה במאמרי בקובץ עץ חיים (כאבוב) ניסן תשפ"א. ורק נציין שהג"ר עזריאל אויערבאך פסק לאחרונה (תש"פ) במכתביו לפנות מיד מת שנקבר בכוך כזה בלא כסוי עפר, ולא לשבת שבעה עד שהוא יפונה, וכך למרות שעברו 4 חדשים לא התחילו לשבת שבעה (הוא מת בחוה"מ"פ) עד שהוא פונה לקבר ישראל. והוסיף במכתבו, שזה יותר חמור מקבורה ב"קומות" – שהמת בהם מכוסה, וכן הקומות הם עם ארובות מלאות עפר⁴ – שגם להם התנגד חמיו הגרי"ש אלישיב (קובץ תשובות ח"ב יו"ד סי' סד) משום שאין בהם "כפרה" שזה אחד מטעמי קבורה בגמ' (סנהדרין מו:): וברש"י ובראשונים. וכן הגרי"י אפרתי (ישא יוסף ריש ח"ז) כתב לצדד בדעת הגרי"ש"א שהקבורה בכוכים אינה קבורה כלל, מהאי טעמא. [וגם הזכיר את בעיית האמבטיות שהם כלי, וכדלהלן].

סוגי הכוכים השונים

צורה א': יש מקומות שבוניס קירות מבלוקים של בטון עם חלוקה לתאים וכו' כמו בניה

המנוחות, והן בהר יונה – נוף הגליל שבנצרת, הן בהרצליה והן בבתי קברות נוספים בצפון. ולפי כ"ז ברור שזה קיים במקומות נוספים אחרים, וגם שזה רק יתעצם עם השנים ה"י".



פתח צינור ניקוז של קבורה בקומות מופנה לרחוב פולט דם ושומנים

ומלבד בזיון המת המחפיר, הרי שבאופן זה כתבו הגדולים שיש בזה ביטול מצות קבורה, כיון שקבר שהמת לא משתמר בו אינו קבורה. וה"פירונו" שהח"ק עשו ל"תקן" זאת, לא הועילו הלכתית, וגם אופני הניקוז האחרים של ח"ק אחרות, בכלם יש משום ביטול מצות קבורה. [עוד לפני ובלי "ביטול מצות קבורה" מצד הקבורה בקומות]. כך שאין פתרון לניקוז של הקבורה בקומות שיהיה כהלכה. ובעז"ה יפורסם בקרוב מאמר מקיף בעניין.

שומרי תו"מ נקברים מחוסר ידיעה ב"קומות"

גם צריך לידע, שבקבורה זו נקברים לצערנו, לא רק חילוניים [שגם אותם צריכים לקבור כדין], אלא גם יהודים שומרי תו"מ, ובהם גם רבנים ת"ח, לפעמים מחוסר ידיעה של המשפחות שמדובר בקומות, כי הח"ק לא "טרחו" ליידע אותם, ולפעמים מ"הטעיית הח"ק שהכל כדין", וכבר באו אלי משפחות שומרי תו"מ שקנו או קברו את יקיריהן במבנים עם כל הנזילות הנוראות הנ"ל.

הכוכים החדשים עשויים כאמבטיות שהם כלי גמור

מציאות נוספת לא ידועה, לא אצל הציבור ולא אצל הרבנים וודאי לא אצל הגדולים שנדרשו לסוגיא זו בדורנו, היא שהרבה כוכים

⁴. וכיום, גם בח"ק בירושלים שעשו כן בעבר, הפסיקו לעשות זאת. [ואכמ"ל במציאות ודין ארובות אלן]. עוד יש להוסיף שהקומות עליהם נשאל הגרי"ש (בשנת תשמ"ו) היו מחוברות להר, וכך בנו את הקומות הראשונים בירושלים.



אמבטיות (תל רגב שע"י חיפה) מונחות זה ליד זה כהכנה להניחם זה ע"ז וזה לצד זה

צורה ד' תתברר בעז"ה להלן ענף ג'.

האם האמבטיות מחוברות לקרקע

יש לידע שהאמבטיות מצד עצמם אינם מחוברות לקרקע עם בטון וכדומה, אלא מונחות ע"ג הקרקע זה ע"ז, כי בגלל כובדם - כל אחד שוקל טון - אי"צ כל חיבור. [שמעתי מקבלן ומהנדס גדול שבנה עשרות בתי עלמין בארץ. ורק הוסיף, שיש קבלנים שמניחים חומר הדבקה, כדי שיהיה איטום בין אמבטיה לאמבטיה שעליה, כדי למנוע חדירת ריחות מכון לכוך, אבל לא כולם כיון שזה יקר, ומ"מ זה לא בשביל לחבר הכוכים].

אמנם יש ח"ק שמצפות את הכוכים באבן ירושלמית עם בטון, ויש ח"ק שאין שם ציפוי של אבן ירושלמית. אלא רק סיד. וכבתמונה הבאה.



אמבטיות בטון מע"ג הקרקע (ח"ק ספרדים וע"מ בדרך החסד בהר המנוחות) ומה שרואים על האמבטיות במאונך, ציפוי של סיד מבחוץ - מההתבוננות בבניית הכוכים

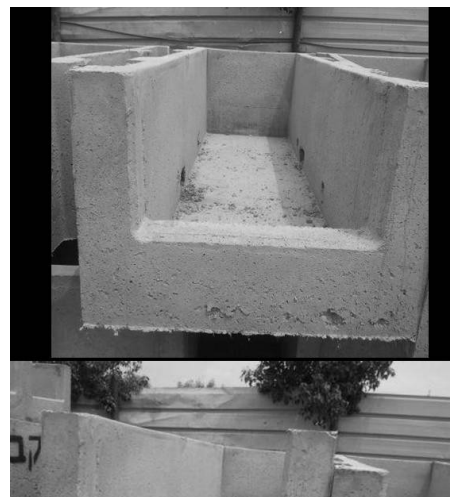
רגילה. כפי שנראה בתמונה הבאה [בניה ישנה מהר המנוחות]. ודינה התבאר בספרי הקבורה בבטון ובקלקר.

צורה ב': כוכים מקלקר (פוליסטרן מוקצף) על מדפי בטון, צורה זו קיימת בשנים האחרונות אצל ח"ק קהילת ירושלים, הן במנהרות החדשות שהם חפרו לאחרונה והם בכוכים שמחוץ למנהרות. ואינם בצורה של אמבטיות, אלא שקלקר אינו עפר כלל, ולכן בהם יש חסרונות אחרים. ודינה התבאר במאמרי "הקבורה החדשנית במתקני קלקר" (קובץ בית אהרן וישראל, ניסן תש"פ), ובהרחבה בספרי "הקבורה בבטון ובקלקר".

ענף ב: אמבטיות בטון עם תחתית

תיאור מציאות האמבטיות

צורה ג' - נושא המאמר: מציאות בלתי ידועה בעליל היא, שבהרבה מקומות בכל רחבי הארץ מניחים אמבטיות של בטון (שוקת בטון) כשהתחתית מבטון היא חלק בלתי נפרד מהאמבטיה וגם יש לו בית קיבול, ומונחים זה מעל גבי זה יש מקומות. כך נעשה בחלק מחלקות הקבורה בהר המנוחות בירושלים, בירקון שבמרכז, בתל רגב שע"י חיפה, בהר יונה-נוף הגליל שבנצרת, ובמקומות רבים באר"ק. ראה תמונות הבאות.



כוכים העשויים כאמבטיות בטון

♦ מוריה, שנה שלוש ושמונה, גליון ז-ט (תנא-תנג), אדר ראשון תשפ"ב

מסכת שלימה בשם 'מסכת כלים' ובה הגדרות לשם 'כלי' לגבי קבלת טומאה. כשיש חילוק בין סוגי הכלים השונים, כלי חרס עץ מתכת אדמה וכו', ופעמים גם יש חילוק בין סוגי הטומאה השונים, כגון טומאת מת מדרס הזב ועוד.

ומצינו בגמ' (שבת קכג.) שלומדת 'שם כלי' בשבת מ'שם כלי' לענין טומאה. [ויש רק הבדל לענין 'יחוד', ע"ש בתוס']. וכן בגמ' (שבת פ' במה אשה) בכמה מקומות. [מלבד המבואר בגמ' שם (ס.) שמהלקת לחד מ"ד, בין הגדרת 'כלי' לענין טומאה, לבין הגדרת 'כלי' לענין משוי בשבת]. וכן מצינו הלכות רבות בראשונים שלמדים מהלכות טומאה.

מאידך יש לידע, שיש מקומות שמבואר בראשונים שרק גבי טומאה יש גזירה"כ מיוחדת שאין לדבר הזה שם 'כלי' לענין טומאה, אבל לגבי הלכות אחרות יש לזה 'שם כלי', וכמבואר במאמר המלא. [עוד יבואר שם, שיש מקומות שנחלקו בזה הראשונים והאחרונים גופא]. ולכן כשנבוא לדון אם לאמבטיות דלפנינו יש שם 'כלי', נצטרך לברר מה הדין לגבי קבורה, ואם יש ראייה בכל פרט ופרט מהלכות טומאה.

ומצאנו התייחסות מפורשת לענין ארונות קבורה מבטון ע"ג הקרקע, בשו"ת אג"מ (יו"ד ח"ג סי' קמב) שכתב וז"ל: "הנה אם היה הנידון להניחו בכלי שנעשה מבטון שלא בקרקע וכו' מסתבר שבכלי אדמה אף שלא נצרפו בכבשן כיון ששם 'כלי' עליו לא נחשב קבורה בקרקע, וקבורה בארון דאיתא בסנהדרין דף מ"ו ע"ב שלא סגי קבורה בארון אלא דוקא בקרקע, שמשמע על כל מין ארון, אפילו מאדמה, אין לקבור כשהוא ע"ג קרקע אלא דוקא בקרקע ממש" וכו'. עכ"ל.

ודברי האג"מ לא רק מסביר נאמר, אלא הם מוכרחים בכוונת הגמ' והרמב"ן. וראשית נבאר מה כיוון האג"מ על כלי האדמה, ואח"כ נבאר את המשך דבריו, ונראה שהדברים מוכרחים לדינא.

הגדרת האמבטיות ככלי אדמה

קיי"ל דכלי חרס מקבל טומאה (משנה כלים פ"ב מ"א), ואילו כלי גללים כלי אבנים וכלי אדמה אינם מקבלים טומאה (כרייתא בשבת נח.).

במקומות אחרים, וככתמונה הבאה, אפשר לראות שמניחים אמבטיה ליד אמבטיה, ואין שם חיבור או הדבקה, ולכן נראה שהסיד מונח רק מבחוץ ליופי או קצת לחיזוק, אבל לא צריך כלל את החיבור הזה.



כוכים מונחים בלי חיבור של מלט

והגר"י פישוהוף כתב לי (במכתבו המתפרסם בסוף המאמר) שאינו יודע אם ציפוי האבן ירושלמית, או הסיד, מחשיבו לחיבור.

כעת יש לברר שאלה יסודית. האם יש לאמבטיה זו דין 'ארון', שעל זה מבואר בגמ' סנהדרין (מו:), כפי שהוציא הרמב"ן (בתורת האדם) להלכה וז"ל: "נמצינו למדין שהעושה ארון למת ומניחו בבית הקברות אינה קבורה, ובכלל מלין את מתו הוא ועובר עליו". עכ"ל. ונפסק בטור (יו"ד סי' שסב) וז"ל: "א"ר יוחנן מניין לקבורה מן התורה פירוש שצריך לקבורו בבקרקע ולא יתנו בארון ויניחו כן ת"ל כי קבור תקברנו לפיכך הנותן מתו בארון ולא קבור בקרקע עובר משום שמלין המת אלא צריך לקבורו בקרקע, ואם עשה לו ארון וקבורו בקרקע אינו עובר עליו ומ"מ יפה לקבורו בארץ דקבורת ארץ ממש מצוה אפי' בחו"ל". וכ"פ בשו"ע שם.

הקדמה יסודית

וכאן נקדים הקדמה קצרה לכל הבירור ההלכתי שלפנינו, והיא נקודה יסודית שעוברת כחוט השני לאורך כל הבירור.

יש לברר האם כוונת הגמ' לכל ארון באשר הוא, או רק לארון שדינו כ'כלי' לגבי הלכות אחרות.

על הצד שהכוונה לדבר שיש לו שם 'כלי', יש לחפש את הגדרת כלי. והנה קבלנו בסיני

מוריה, שנה שלושים ושמונה, גליון ז-ט (תנא-תנג), אדר ראשון תשפ"ב ♦

מיניה וביה. כיון שהרמב"ן עצמו מזכיר את דברי הירושלמי הללו לגבי נקודה אחרת [לגבי קבורה בארון בתוך הקרקע], כך שהרמב"ן ראה את הירושלמי, ואם הרמב"ן היה סובר שארון של אבן שונה, היה לו לפרש כן.

אם הכלים עומדים בצורה קבועה

יש לברר בנידוננו, דגם אם נאמר דקבורה בארון בטון לא מהני כיון שנחשב כארון וככלי, "מ"מ הכא אולי כיון שנקבעין שם ואינן עומדין להסיטן משם לעולם, וזו צורתן מעיקרא שאני". כן העיר הגר"י פישוהוף במכתבו אלי.

והשבתיו: "אם סברא מוכרחת היא נקבל, אבל מדברי האגרות משה הנ"ל מבואר שקבורה בארון מבטון מעל הקרקע אינה קבורה כיון שהוא כלי, ומיירי על קבורה בארון קבוע, בדיוק כמו האופן שדן אח"כ על קבורה בארון מבטון שבתוך הקרקע". ולהלן יבואר דהגר"י פישוהוף הסכים עמדי בנד"ד, אחר התכתבות ארוכה, ואחר שהגר"ר איתמר גרבוז הסכים עם סברתי.

בית שאינו מחובר לקרקע אבל מונח בקביעות

אמנם מ"מ יש צורך לברר נקודה זו, באופן כללי, מה הדין בית שלא מחובר לקרקע, אבל מונח עליו בקביעות, ומה הדין לענין קבורה, וביאור מקור האג"מ בזה. והיינו בדבר שאינו כלי, כי אם הוא כלי – כמו נידונו – בלא"ה לא יועיל, מדין חקקו ולבסוף קבעו, דלא נחשב חיבור, וכפי שיבואר להלן בס"ד. ויש להביא כמה ראיות דאפ"ה דינו כתלוש, והבאתים במאמר המלא.

אמבטיות הקבורה המונחות בקביעות

כעת נבוא לדון לנידונו ענין קבורה, לפי הצד בנידון זה, שבית קבוע, נחשב כ"בית" למרות שאינו מחובר, יש לברר האם אמבטיות אלו שקבועות ומונחות זה ע"ז וזה לצד זה נחשבות כמחוברות, או לא. והיה לי בזה מו"מ ארוך עם הגר"י פישוהוף, שבסופו, אחר שדן ע"ז עם הגר"ר איתמר גרבוז הסיק דלא נחשב למחובר, ובמאמר המלא הבאתי את כל המו"מ. ונביא רק את טעם החילוק שהסכים הגר"י פישוהוף, דאם באים לבנות בית ומשתמשים במקום קירות בטון, באמבטיות בטון, יתכן

אכן כלי חרס עשויים מאדמה ומים, וגם כלי אדמה עשויים כן, וא"כ מה החילוק ביניהם – ובפשטות החילוק מבואר במשנה (כלים פ"ד מ"ד) שכלי חרס נצרפו בכבשן, ולכן דינם ככ"ח, ואילו כלי אדמה לא נצרפו בכבשן, אלא בצונן, ולכן דינם ככלי אדמה. [אכן ראה להלן שיסוד הדבר במחלוקת שנוי]. ולפי"ז בטון שהוא תערובת של אדמה, אבני חצץ ומים, דינם ככלי אדמה ואבנים, שאינן מקבלים טומאה, ולפי"ז לכאור' קבורה בארון בטון שע"ג האדמה, לא תחשב לקבורה בכלי.

הקבורה כ'כלי אדמה' אינה קבורה

וזאת בא האג"מ לשלול, ולזה כתב שאף שדינו ככלי אדמה, מ"מ היות שיש להם שם 'כלי' ובגמ' סנהדרין מבואר שאין לקבור בארון, משמע בכל כלי לא משנה מאיזה סוג לכן אין לקבור בזה. וראשית יש לבאר את דבריו, אם אינן מקבלים טומאה הרי שאין להם שם כלי, וא"כ לגבי מה נחשבים ככלי. ובטרם נבאר נקודה זאת נעתיק את המשך דברי האג"מ ונראה שדבריו מוכרחים.

ממשיך האג"מ שם [במוסגר]: "ואף שבירושלמי פ"ח דפסחים ה"ח ופ"א דמו"ק ה"ה משמע דהוא נחשב קבורה בקרקע וכו', מ"מ כיון שבגמ' דידן מפורש שלא סגי בקבורה בארון עצמו אלא בקרקע ממש הוא בכל ארון אף בארון של אבן ואף בארון של אדמה דכיון שהוא בכלי על הקרקע אף שהוא מאותו המין דקרקע נמי אינה קבורה שחייבה תורה וכן נפסק לדינא שלכן לא הביאו הפוסקים ירושלמי זה"ע כ"ל.

ומבואר דלהלכה למעשה אסור לקבור בארון ע"ג הקרקע, דכן מפורש בבבלי, וכן פסק הרמב"ן, וכ"פ בטושו"ע, ומה שמשמע בירושלמי לא כן, אין הלכה כירושלמי. אלא דגם לדידן, יש ללמוד מהירושלמי נקודה אחת, והיא, שארון שהשתמשו בזמנם היה ג"כ ארון אבן, ומזה נלמד שלהלכה שא"א לקבור בארון ע"ג הקרקע, הוא גם לא בארון אבן, חזי' דאין לקבור בכלי אבנים למרות שלגבי טומאה אינם מק"ט. והטעם כיון דסו"ס יש להם שם 'כלי'. ויש להוסיף שנקודה זאת מוכרחת ברמב"ן

שם 'כלי', ורק מקבלת טומאה התמעטו, ולכן לגבי קבורה בארון ע"ג קרקע, שאין לקבור בכל ארון, ה"ה בכלים אלו.

השיטות שלפיהם אמבטיות בטון אינם כלי אדמה
עוד יש להעיר שישנם שיטות ראשונים, שלפיהם יש לדון שדין האמבטיות מבטון, ככלי גמור, גם לגבי קבלת טומאה, ואין הגדרתם ככלי אדמה כלל. ולפי"ז ברור ופשוט שא"א לקבור בהם כשהם ע"ג האדמה. דנחלקו הראשונים בהגדרת כלי אדמה, ובחילוק בינם לבין כלי חרס: האם הכל תלוי אם נצרפו בכבשן, או שהחילוק מאיזה סוג אדמה הם נעשים, שיש סוגי אדמה שכלים הנעשים מהם דינם ככלי אדמה, וגם כבשן לא יעזור להם, היות וא"א לגבלם, ויש סוגי אדמה שכלים הנעשים מהם דינם ככלי גמור לענין קבלת טומאה, ואף בלא צירוף בכבשן. ובמאמר המלא הבאתי את כל השיטות.

מעמיד ממתכת – בטון מזוין

עוד יש לדון, דאין דין אמבטיות אלו ככלי אדמה אלא ככלי מתכות, היות ולפי דרישת הרשויות (חוזר מנכ"ל משרד הדתות, תשע"ח 2) הם עשויים מבטון מזוין, דהיינו שיש בו ברזלים. א"כ ה"מעמיד" הוא מתכת, וא"כ יתכן שדינם ככלי מתכות.

ובענינו, שהשאלה בהגדרת ה'כלי', לכאור' תלוי הדבר במחלוקת תנאים - בכלי עץ שהמעמיד הוא מתכת - האם אזלי' בתר המעמיד או בתר השימוש, ונחלקו בזה רבי נחמיה ורבנן בגמ' שבת (נט:–ס.), ולהלכה נחלקו בזה, ברמב"ם יש בזה סתירה, דבמקו"א (פ"ד ה"ה) נראה דאזל בתר השימוש ובמקו"א (שם ה"ו) נראה דאזל בתר המעמיד, ועמדו בזה האחרונים ע"ש בס' המפתח (פרנקל), אמנם מהרמ"א (יו"ד סי' קכ סעי' ו') נראה דהלכה דאזלי' בתר המעמיד, כדביארו בבהגר"א שם.

ולענין הגדרת בטון מזוין, מצאנו נדון גדול למעשה אצל גדולי הפוסקים במאה שנים האחרונות, בבטון מזוין, לענין מקוואות, אם לדנו כעפר או כברזל, והבאתי הנדון בספרי "הקבורה בבטון ובקלקר", וע"ש שיש המחלקים בין סוגי הזיון השונים.

מאוד שזה חלק מבנין הבית, ולכן הכל נחשב כמחובר [וזה הנידון הנ"ל], אבל כאן זה לא כך, כי יש מטרה לאמבטיות, שימשיכו לשמש כאמבטיות קבורה גם לאחר הנחתן, ואין הכוונה לבטלן להיות כאחד מכתלי הבית, ולכן עדיין שם כלי עליהן. [ומ"מ גם אם נניח שנחשב מחובר, מ"מ, כיון דבכלים עסקינן, חקקו ולבסוף קבעו לא מהני, וכמו שיתבאר בעז"ה להלן].

אם 'כלי אדמה' נחשבים כ'כלי'

כעת נבאר לגבי מה מצינו שם 'כלי', בכלי גללים אבנים ואדמה.

מצינו לגבי הלכות רבות שדינם ככלי גמור מדא"ו: [א] לגבי הצלה באהל המת כשהן מוקפות צמיד פתיל. (כלים פ"י מ"א). למרות שלהצלה בצ"פ צריך שיהיה דין כלי כמפורש בפרה (פ"ה מ"ה). [ב] לגבי קדוש מי חטאת (פרה פ"ה מ"ה). [ג] אהל העשוי מכלים, או הנסמך על כלים, שחשוב אהל לטמא בטומאת מת אבל אינו חוצץ בפני הטומאה, הרי זה אפילו בכלי גללים כלי אבנים וכלי אדמה. (אהלות פ"ו מ"א). והן לגבי כמה הלכות דרבנן: [ד] פסולים למילוי מקוה, ודין המים כשאובים (מקוואות פ"ד מ"א). [ה] כשרים לנט"י (ידים פ"א מ"ב). [ו] מטלטלים אותם בשבת, כשאר כלים. (תוספתא שבת פ"ד סוף ה"ט), ועי' רמב"ם (פכ"ה משבת ה"ג וה"ו).

והטעם שבדינים אלו יש להם דין כלי אף
שאין ריבוי מיוחד בהם, ורק יש ריבוי לכל הכלים וגם אלו בכלל. ומבואר מזה שיש להן שם 'כלי', ורק מדין קבלת טומאה התמעטו. המקורות לזה הובאו במאמר המלא. ורק אציין שכמה ראשונים כתבו להדיא שתורת 'כלי' עליהם, ומה שהתמעטו מקבלת טומאה היא גזיה"כ, ראה בתשב"ץ (ח"א סי' קכא): "דתורת כלי עליהן אלא דרחמנא מעטינהו מטומאה". וכן ראה פ"י ראב"ד לתו"כ (פ' שמיני פרשתא ו אות י, הוצאת ספרא עמ' נד): "שהם חזקים ומשמיש כל תשמיש כלי עץ או בכלי חרס ולא טהרנו אותם אלא מגזירת הכתוב", ע"ש נפ"מ מזה.

וכנראה שמכל זה למד האג"מ שיש להם

אם מועיל לחבר את ה'כלי' לקרקע

כאמור, שאין שום 'חיבור' בין האמבטיות לקרקע, וגם לא בין אמבטיה לאמבטיה משום צד. [ורק יש לדון באופן שהן מצופות אבן ירושלמית, או באופן שיש טיח מבחוץ, אם נחשב לחיבור, כיון שמטרתו הוא רק ליופי].

גם אם היו מחוברות [או אם נחשיב אופנים אלו לחיבור], מ"מ לא יועיל להם חיבור, כיון שדינם כ'כלי' גמור. בין אם דינם ככלי אדמה ובין אם דינם ככלי מתכות. ולכן גם אם נאמר דלגבי קבורה אמרי' 'תלוש ולבסוף חברו' – והרחבתי בזה בספרי "הקבורה בבטון ובקלקר" – מ"מ בחיבור של 'כלי' גמור לא יועיל, כמבואר בגמ' ב"ב (טו.), ש'חקקו ולבסוף קבעו' לא מועיל החיבור, דהיינו אם יצרו צורת כלי ורק אח"כ חיברוהו לקרקע, לא מועיל לו החיבור, ונשאר לו שם כלי.

[במאמר המוסגר אציין, דמבואר שם בסוגיא, שישנם אופנים שגם קבעו ולבסוף חקקו לא מועיל לו חיבור, ופשטות הסוגיא היא לחלק בין דינים דאורייתא שלא מועיל להם כלל חיבור, לדינים דרבנן שבהם יש הבדל בין חקקו ולבסוף קבעו לבין קבעו ולבסוף חקקו, ולפי"ז היות שקבורה היא דאורייתא להלכה (וכפי שהתבאר בספרי "הקבורה בבטון ובקלקר"), א"כ היה מקום לדון כן בכל המבנים, גם אלו שלא עשויים ככלי לפני חיבורם, אלא רק אח"כ, מ"מ אני לא רוצה להיכנס לזה, היות שיש ע"ז הרבה קושיות ממשניות שמשמע שגם בדאורייתא מחלקים חילוק זה, עי' במשנה פרה (פ"ה מ"ז), ומקוואות (פ"ד מ"ה), וכפי שהאריכו האחרונים עי' בספר המפתח (פרנקל, ב"ב סו.; דף תו-ג, ושם סה.; דף תב-ב), ויש בזה שיטות רבות ראשונים ואחרונים, אלא דיוננו רק על האמבטיות שהם כלי גמור

לפני החיבור, ובהם כאמור לא מועיל חיבור, לא במילי דרבנן, וכ"ש לענין קבורה שהוא דאורייתא להלכה (טושו"ע יו"ד סי' ססב), ועי' הערה 5].

אלא שהיה מקום לדון, דאורייתא התבטל ממנו שם 'כלי' בגלל כמה טעמים ונפרטם, ומה שיש לדון בזה.

[א] כלי המשמש עם הקרקע

מצינו ש'כלי המשמש עם הקרקע', שאינו מקבל טומאה. וא"כ לכאור' ה"ה שיבטל שם 'כלי' מכלי אדמה. וא"כ היה מקום לדון שגם כוכים אלו דינם כך. אכן כשנברר הלכה זו נראה שא"א להקל למעשה בזה בנדר"ד.

נקדים שישנן הרבה שיטות בדיון זה ונביא את עיקרם הנוגע לענייננו.

[א] כלי מתכות שנעשו לקרקע טהורים (משנה כלים פ"א מ"ב). וה"ה בכלי חרס (משנה כלים פ"ח מ"ט). ולענין בטון שהתבאר באג"מ שדינו ככלי אדמה, לכאור' הוא הדין, וכן למבואר שישנם שיטות ראשונים שלמרות שלא נצרכו בכבשן דינם ככלי גמור, לכאור' ה"ה בזה. [ב] גם בכלי שיש בו בית קיבול [שהמשנ"א (כלים פ"א מ"ב) הוכיח מהמשנה (כלים פ"כ מ"ד) שאין ד"ץ], מ"מ אם נעשה כדי לשמש את הקרקע נפקע ממנו שם כלי [שם בפיה"מ להרמב"ם והרע"ב], והיינו שנעשה לכך מעיקרא. לענייננו, הכלי נעשה כן מעיקרא – אם נגדירו 'משמש עם הקרקע', ויבואר בסמוך בעז"ה.

[ג] נחלקו גדולי האחרונים – בדעת הראשונים – אם הדין שבאות קודמת, הוא רק לגבי קבלת טומאה, או גם בשאר דיני התורה. ומצינו מחלוקת בזה לגבי כמה הלכות [ואציין בקיצור לעיקרי השיטות, והתבאר באריכות במאמר המלא]:

5. יש לברר בחקקו ולבסוף קבעו דלא מהני, יש לברר האם (במילי דאורייתא) – הא דלא מהני חיבור הוא מדאורייתא או רק מדרבנן, ועל הצד שהוא דרבנן יש לברר אם הוא דין דרבנן או גזירה, והנפ"מ תהיה לא לענין שאובין, אלא לגבי שאר הלכות שבהם אורייתא לא גזרה. והרחבתי במאמר המלא ואציין כאן בקיצור: פשטות הסוגיא שהוא מעיקר הדין מדאורייתא. ולכאור' הוא מוכרח ממשניות מפורשות שיש לזה שם כלי לקולא, חזי' דמדאורייתא לא מועיל חיבור ונשאר לו עדיין שם הכלי, וכ"כ הרבה אחרונים לדינא, וכן נראה בכמה ראשונים, מאידך מאחד מהראשונים ומאחד מהאחרונים נראה לא כן, וצ"ע. ועי' היטב בחזו"א (מקוואות קמא סי' ה' סק"ב), ומלבד שדבריו חידוש גדול, נראה שלא ברירא ליה האי מלתא. ועכ"פ לפי צד זה יש לברר הדין בשאר הלכות, כגון לענין קבורה. ושלחתי כל הערה זו להגרי"י פישוהף. והבנתי מדבריו שודאי שפשטות הסוגיא כאמור שהוא מדאורייתא, וצ"ע היטב בחזו"א הנ"ל.

מקבל טומאה, כך אינו פוסל מים שבו משום שאובים, שכיון שהוא מחובר, הרי הוא כחריץ בקרקע שאינו פוסל. [משנה אחרונה (מקוואות פ"ד מ"ג)].

יש המחלקים בשאר דיני התורה, בין דינים דאורייתא לדינים דרבנן – ולענייננו תלוי במחלוקת אם חיוב קבורה הוא מדאורייתא או מדרבנן, וכבר הזכרנו שלהלכה קבורה דאורייתא.

[ד] נחלקו הראשונים והאחרונים האם צריך חיבור ממש לקרקע או סגי שמונח על הקרקע כשהוא משמש עם הקרקע [ונפ"מ לדין דראה להלן שאמבטיות דילן אינן מחוברות לקרקע].

דעה ראשונה: שצריך חיבור לקרקע [פיה"מ להרמב"ם כלים פ"א מ"ב, שו"ת הרא"ש כלל לא סי' ז בשם הר"ש, ועי' נוב"י תנינא סי' קט, שאם נעשה לשמש עם הקרקע ולא להתחבר לה, מקבל טומאה]. דעה שניה: שמספיק שעשוי להיות מונח עליה, אף על פי שאינו מחובר לה. [עי' שו"ת הרא"ש שם, ועי' חזו"א (מקוואות לקוטים, סי' ז סק"ד וסק"ט, וכלים סי' יד סק"ט)].

ולענייננו, כבר התברר שהאמבטיות אינם מחוברות לקרקע עם בטון וכדומה, אלא מונחות ע"ג הקרקע זה ע"ז, כי בגלל כובדם – כל אחד שוקל טון – אי"צ כל חיבור.

ולפי"ז תלוי הדבר במחלוקת ראשונים הנ"ל אם צריך חיבור, אמנם לפי חידוש החזו"א הנ"ל דא"צ חיבור ממש, גם כאן יחשב כמחובר.

עוד יש לדון, דכאמור ישנן ח"ק שמצפות את הכוכים באבן ירושלמית עם בטון (כך נעשה באמבטיות שבמנהרות הר המנוחות), ואולי זה עצמו יוצר חיבור, אא"כ נאמר שלא נחשב חיבור כיון שאינו אלא ליופי בעלמא. וכן יש לדון בכוכים ב"דרך החסד" וככתמונה הנ"ל, שאין שם ציפוי של אבן ירושלמית, אלא שיש ציפוי של סיד מבחוץ במאונך. וג"ז יל"ע איך לדון ד"ז אם כחיבור, או כציפוי בעלמא ליופי. והגר"י פישוהף כתב לי על שאלה זו, שאינו יודע.

גבי חציצה בפני הטומאה: י"א שנחלקו בזה הראשונים אם נחשב כלי ואינו חוצץ או לא, עי' ט"ז (יו"ד סי' שעא סק"ג), בביאור תירוצי תוס' (ב"ב יט: ד"ה רואין), וחזו"א (כלים סי' יד סק"י).

וכן מחלוקת גדולה לגבי מקוואות: **יש הסוברים** שאף כלי העשוי לקרקע, חשוב כלי לענין מקוה כל שחקקו בתלוש ואחר כך קבעו. וביארו אחרונים טעם החילוק בין פסול שאובים לטומאה, ששאיבה אינה תלויה אלא בשם כלי, וכל ששם כלי עליו בהיותו תלוש, החבור לקרקע אינו מבטלו מתורת כלי, אדרבה הרי לכך נוצר מתחילה וכך דרך תשמישו, ומה לי אם הוא מחובר או תלוש, ופוסל משום שאובים, ודוקא לענין טומאה העשוי לקרקע אינו מקבל טומאה. כך מבואר בתוספות חדשים (מקוואות פ"ו מ"י) ועוד. ועי' חזו"א (מקוואות תנינא סי' ב סק"ג), המדמה את העשוי לשמש עם הקרקע לכלי אבנים, שאינם מקבלים טומאה ופוסלים את המקוה. והוסיף הגר"י פישוהף: "כלומר, והוא כלי, אלא שהוא מחובר, ומחובר אינו מק"ט, לא רק בגלל שאינו כלי, אלא הוא דין בפנ"ע". עכ"ל.

יש מבארים שכלי שנעשה לשמש עם הקרקע יצא מתורת תלוש ולתורת מחובר לא בא, ולענין טומאה אין מקבל טומאה אלא התלוש, וזה שיצא מכלל תלוש אינו מקבל טומאה, אבל לענין שאובים, כל שאין טובלים בו פוסל משום שאובים, ואין ראוי לטבילה אלא המחובר בדומה למעין, וזה שנעשה לשמש עם הקרקע אין חבורו בקרקע מבטלו לגמרי להביאו לתורת מחובר, ואין טובלים בו. [שו"ת חת"ס (יו"ד סי' קצח)].

לענייננו, יתכן שגם תהיה מחלוקת זו, ובפרט שסברת החת"ס הנ"ל, נוגעת לענייננו דקבורה בקרקע בעי, ולזה לא סגי שיצא מתורת תלוש. סברא נוספת ישנה באחרונים, שגם אם יצא מתורת כלי מ"מ אינו קרקע ממש, וגם לסברא זו הרי קבורה בעי' קרקע.

מאיך ישנה דעת יחידאה⁶, החולקת וסוברת שכלי העשוי לשמש את הקרקע, כשם שאינו

6. בתחילה כתבתי "יש חולקים", והגר"י פישוהף הגיה "יחידים".

אינו כלי, אבל בנידונו כל מה שמחזיק את המת זוהי האמבטיה. וגם ב' הצדדים בחקירתו בדין משמש, לא שייכים כאן, דלסברא שניה שהוא דין רק בקב"ט, אינו ענין לקבורה. ולסברא ראשונה ששייך בכה"ת, הרי להדיא פ' שזה רק באופן שאין תשמישו אלא עם הקרקע, וא"א להשתמש בו בלי הקרקע, וזה לא שייך בענינו, שאפשר גם להשתמש גם בלי הקרקע. וכ"כ לי הגר"י פישוהוף בקיצור, שכל דברי האג"מ לא שייכים באמבטיות דידן.

ב] מצאתי בתשובת גאב"ד טווריג לבעל ה'מקור ברוך' (ח"א סי' לג, אותיות א, ח, ט). ונביא תו"ד עם הערות במוסגר. שם הקשה על כל הנחת מת בתוך ארון (מעץ) דהוי קבורה [ומעיקר הדין גם לנכב הארון ל"צ], ולכאור' הא הוי כלי ומדוע אינו חוצץ בינו לבין הקרקע, [לפי הצד שהעלה שם דבעי' שהמת יהיה בקרקע בלא חציצה בינו לבין הקרקע], והאריך בזה בעמקות נפלאה, והעלה כמה יישובים, ונביא את דבריו לפי השתייכותם לנדונים שבמאמר זה. בתחילה (שם אות ח) כתב ליישב משום דהוי 'כלי המשמש עם הקרקע' [הדין הנ"ל], ודחה דד"ו רק בכלי מתכות ולא בכלי עץ. [אכן חילוק זה אינו מוסכם⁷]. שוב חילק שיש ב' דינים: א' כלי המחובר לקרקע, אבל השימוש הוא בדבר שאינו מחובר לקרקע כמו צינור שהשימוש הוא במים שאינם מחוברים ממש, וד"ז הוא רק במתכת ולא בעץ. ב' כלי המשמש עם הקרקע שד"ז הוא גם בעץ. עכ"ד. ולעניינו, כבר כתבנו שבבטון בלא"ה יש ד"ז (כיון שדינו כעפר, וה"ה אם יהיה דינו כחרס). וראה בסמוך המשך הדברים.

יש לדון דבארון ע"ג הקרקע לא מועיל 'משמש עם הקרקע'

אמנם מאידך יש לדון שהיות שנידונו לענין קבורה, יתכן שהיות שהוא 'כלי' גמור, ולהאמור נחשב כקבורה בארון ע"ג הקרקע, לא יועיל מה שהוא משמש עם הקרקע. וכל דברי

[ח] בעיקר הגדרת הדין נחלקו האחרונים, ונזכיר שלש שיטות: (א) י"א שדין זה הוא רק כשהחיבור לקרקע מסייע לתשמישו העיקרי. [ע"י שו"ת נוב"י (תנינא יו"ד סי' קט), וחזו"א (כלים סי' יט סק"א)]. (ב) י"א שדין זה הוא רק כשאין לו תשמיש אחר אלא עם הקרקע. [ע"י בית מאיר (יו"ד סי' רא סעי' מח)]. (ג) וי"א שכל שנעשה מתחילה על מנת להשתמש בו במחובר לקרקע, אפילו אין הקרקע מסייעת בתשמישו, הרי זה כלי העשוי לקרקע. [ע"י גידולי טהרה (שו"ת סי' ג), וע"י שו"ת הרי"ד (סי' טז)]. [ומחלוקת זאת תלויה גם במחלוקת בנדון קודם ואכ"מ].

ולענינו, אם שייך דין משמש עם הקרקע לכאור' תלוי בג' שיטות הנ"ל, השיטה הג' שייכת כאן [שכל שנעשה מתחילה על מנת להשתמש בו במחובר לקרקע, אפילו אין הקרקע מסייעת בתשמישו, הרי זה כלי העשוי לקרקע], ולענין ב' שיטות הראשונות: [א: שדין זה הוא רק כשהחיבור לקרקע מסייע לתשמישו העיקרי. ב: שדין זה הוא רק כשאין לו תשמיש אחר אלא עם הקרקע]. אינן שייכות כאן, כיון דאין החיבור לקרקע מסייע לתשמישו, וגם היה שייך להשתמש בו להניח מת גם בלא הקרקע. אלא שמאידך גיסא י"ל בזה כיון שסו"ס משתמשים בזה לקבורת מת שהוא צריך להיות בקרקע, וצ"ע.

ומצינו בכמה אחרונים שדנו לענין קבורה, נידון זה של 'משמש עם הקרקע', אבל לא גבי ארון ש'על גבי' הקרקע, אלא גבי ארון ש'בתוך' הקרקע.

א] האג"מ בתשובה הנ"ל (יו"ד סי' קמב אות א') כשדן על קבורה בארון בטון בתוך הקרקע, דן בנדון של משמש עם הקרקע. אבל לפי מה שיתבאר, אי"ז שייך בנדונו של אמבטיות מע"ג הקרקע. ע"י היטב בדבריו ומה שצ"י לספרו דברות משה, והיות שנידונו באמבטיות מעל הקרקע, עיקר סברתו לא שייכת כלל, כיון שסברתו שאם תשמישו רק לטיחת כתלי הקבר

7. ציינו הגר"ש אלישיב בנוגע לחקירתו שם האם קבורה היא מצוה חד פעמית או מתמשכת [וע"ש מה שהשיבו המקור ברוך]. (יד בנימין' תמורה לג:). 8. שם הוכיח זאת והטעים זאת. ויצוין שהשיורי טהרה (על שו"ע יו"ד סי' קצח סוסק"ג) כתב בשם המהר"ח שד"ז נאמר גם בכלי עץ. וצינו הדברות משה הנ"ל. ובנוגע להוכחתו, העיר בעל המקור ברוך (בתשובתו שאח"ז) שהנוב"י יישבו באופ"א ושהוא דין רק בקב"ט וכנ"ל.

שלא נצרפו בכבשן, לא יהיו עדיפי מכ"ח, כ"כ לי הגר"י פישעוץ, ועוד ציין לקה"י (שבת ס"י כו) דדן מהו השיעור של כלי עץ הבאין במדה המציילין בצ"פ, שגם לא התפרש בהם, ולמד דינם מהיסוד המבואר לגבי כ"ח ע"ש, ובמאמר המלא הבאתי עוד מהמו"מ עמו בזה.



כך עם נקב קטן

והנה גודל הנקב הגדול ביותר הנזכר שם הוא 'כמוציא רימון', והיינו רימון בינוני, כמבואר במשנה כלים (פ"ז מ"ה), ובהגדרת מוציא רימון, נחלקו הראשונים [ע"י שם, בר"ש ברא"ש ברע"ב ובתפא"י], ולמעשה, האחרונים נתנו כמה שיעורים: טפח שהוא ד' אצבעות (קה"י שבת ס"י כו עפ"י פסקי תוס'), קרוב לטפח (בשם הגר"ז, ס' בית רבי עמ' 166), שש אצבעות (גוליות עליות, מקוואות פ"ד מ"ה, פסקא א' אות כ"א). ובענייננו, גודל החור כפי דרישת חזור מנכ"ל משרד הדתות (תשע"ב 2) הוא עיגול בקוטר 10 ס"מ, או מרובע כשכל צלע תהיה לפחות 10 ס"מ. וכן עושים בפועל כפי שמסר לי קבלן ומהנדס גדול. כך שלפ"ז החור הוא יותר גדול משיעור טפח - גם לשיעור חזו"א שהוא 9.6 ס"מ, וקטן מ-6 אצבעות - גם לשיעור הגרא"ח נאה - שהם 12 ס"מ. אמנם גם אם החור הוא כמוציא רימון, יש לדחות מכמה טעמים:

דחיה א - הדבר תלוי במחלוקת ראשונים

נידונו תלוי במחלוקת הרמב"ם (פ"ו מהל' כלים ה"ג) והראב"ד. דעת הרמב"ם שם שכל השיעורים הנזכרים בגמ' מדובר על כלי שלם שנוצר בו חור, אבל אם הכלי עשוי מתחילתו נקוב, גם אם הוא נקוב כמוציא רימון מקבל טומאה עד שישבר רובו, וע"ש בכס"מ. לפ"ז נקבים אלו העשויים מתחילה לא מבטלים את

האחרונים הנ"ל הם על ארון שבתוך הקרקע, ולא על ארון שמעל הקרקע.

ולכאור כן הוא פשטות הרמב"ן שהוציא מדברי הגמ' סנהדרין, דלא מועיל לקבור בארון ע"ג הקרקע, ולא חילק אם הוא משמש עם הקרקע, או לא. ודבריו נפסקו להלכה בטור שו"ע (יו"ד ס"י שסב). ויש להוכיח זאת, דאם נאמר ארון המת נחשב 'שמוש עם הקרקע', הרי שתמיד בכל קבורה בארון יהיה כן, וא"כ על מה הרמב"ן קאמר דלא הוי קבורה. אכן אם נאמר כשיטות שכדי שיחשב משמש עם הקרקע, צריך חיבור לקרקע בטיט וכדומה, וכדלעיל אות ב, יתכן דע"ז הרמב"ן לא קא מיירי. אף שגם זה אפשר לדייק דהרמב"ן הצריך לקבור בקרקע, ולא קאמר דדי ליתן קצת טיט סביב הארון. וצ"ע. וראה כע"ז להלן סברא דומה שלא מועילים נקבים לבטל שם כלי - לענין קבורה. ויש להטעים זאת, דהרי הטעם שא"א לקבור בארון מבואר ברמב"ן ע"פ הגמ' שהוא מקרא דקבר יקברנו, והיה אפשר להבין שהוא מכפילות הלשון, אמנם בשו"ת חוות יאיר (ס' קלט) פ"י שהוא ממשמעות הלשון 'קבור', וז"ל שאחר שהאריך: "לכן נלפענ"ד דמ"ש הרמב"ן דלא סגי בעשיית הארון, אין כוונתו מקבור תקברנו כפל לשון דאיצטרך לשאר מתים, ודלא כדמשמע מהרב המשביר רק ס"ל דודאי שמלת קבור אין במשמע רק קבורה בארץ". עכ"ל.

והיות שיש דין לקבור בתוך הקרקע, י"ל דלא סגי שהכלי נחשב 'מחובר' לקרקע או שבטל ממנו שם 'כלי', כדביארו חלק מהאחרונים את דין משמש עם הקרקע [ראה לעיל מה שהובא מהחת"ס], אלא צריך שיהיה בתוך הקרקע ממש, והעירני לזאת הג"ר איתמר גרבוז שליט"א.

[ב] אם הנקבים כאמבטיות יבטלו שם כלי

יש לידע שבאמבטיות מבטון, עושים נקבים, בקיר הימני והשמאלי, ולפעמים גם בקיר האחורי. ראה תמונה הבאה.

ולפ"ז היה מקום לדון שהם יבטלו את שם ה'כלי' כדמצינו במשנה ובגמ' שבת (צה): שנקב מבטל שם כלי חרס ועץ, ולכאור הוא הדין ואותו שיעור יהיה בכלי אבנים, דכלי אבנים

הוכחה מהרמב"ן דנקבים בארון לא מועילים לענין קבורה

ולכא' הדבר מוכרח ברמב"ן עצמו, וכדדייק בשו"ת חוות בנימין (ח"א סי' כד) מהרמב"ן שנפסק להלכה בטור שו"ע (יו"ד סי' שסב), שנקבים לא מועילים בארון ע"ג הקרקע, כיון שרק בארון בתוך הקרקע הזכיר הרמב"ן (את צוואת רבי) לנקוב את הארון, וכפירושו להסיר דף תחתון, אבל בארון שע"ג הקרקע לא הזכיר זאת כלל. ומשמע שבוזה לא מהני כלל נקב. והביאור הוא, דבארון בתוך הקרקע שהחסרון מצד "כי עפר אתה ואל עפר תשוב", בזה שמנקב ומחברו לעפר הארץ שפיר ד"ז מתקיים, אבל בארון ע"ג הקרקע שהחסרון הוא שהמת אינו קבור בתוך הקרקע, בזה לא יועילו נקבים כלל, ועדיין אינו נחשב לקבור בקרקע, ודיוק גדול הוא.

[ג] אם יש לאמבטיות שם 'כלי' היות שאינם

סגורים מכל הצדדים

להגדרת כלי צריך שיהיה בית קיבול, ולרוב השיטות צריך שיהיה סגור מארבעת הצדדים - ארבעה קירות, מלבד בתחתית. [אמנם ישנם שיטות שמספיק ג' צדדים מלבד התחתית - ע"י ב"י (יו"ד סי' רא סעי' לה) וד"מ ושו"ע (שם), וע"ע במשנה מקוואות (פ"ד מ"ב בר"ש), ובמשנ"א ובמשנת טהרות (גרכוז)]. עוד ציין הגר"י פישוהוף: "בחזו"א הל' סוכה (סי' קמג סק"י) ע"ד המג"א, מבואר, דסגי גם בב' צדדים כשזה הדרך". עכ"ל.

והמציאות באמבטיה דידן, שיש בה: תחתית, קיר גבוה מאחור, מימין ומשמאל, ומקדימה ישנו קיר בגובה של 20 ס"מ. [ומעליו יש מקום להכניס את המת, ואח"כ סוגרים אותו עם פלטת גבס עם קצת הדבקה]. וא"כ יש לן בית קיבול גמור. וראה בנדון הבא ומה שנביא בסוף הדברים מהגר"י פישוהוף.

[ד] אם העפר יבטל את שם הכלי

אמנם מאידך יש לדון שהיות שהאמבטיה מלאה בשכבת עפר, יתכן דהעפר יבטל 'שם' כלי, ויש בזה סתירות במשניות ופסקי הרמב"ם. ורק אציין למראי מקומות בענין.

עיי' [א] כלים (פ"ה מ"ו) לפי הרמב"ם

שם הכלי. ודעת הראב"ד שם שאין הבדל אם עשוי מתחילה או לא.

אכן גם לפי הראב"ד צריך שיהיה חור בשיעור גדול כדי לבטל את השם כלי, ובנוגע לשיעור החור בענייננו יש לדון כך. דהנה בגמ' שבת (צה:) מבואר דיש כמה גדלים של חור המבטל שם 'כלי', וטעם החילוק בין הנקבים השונים מבואר שם שתלוי כל כלי לפי השימוש שלו, ולפי"ז כאן שהשימוש הוא ל'מת' היה צריך להיות חור בגודל גדול מאוד, אמנם יש בזה סתירות ראה מה שהביא בחזו"א (כלים סי' כג סק"א), והעלה כמה צדדים, ונפ"מ לענייננו, והעתקתיו בשלימות במאמר המלא. ובלא"ה, להלכה לכא' מקובל להתחשב יותר בדעת הרמב"ם. והגר"י פישוהוף הוסיף שדנים בשימוש הכוון-הכלי למת שלם, אף שאח"כ המת נהפך לדם שומנים ורקב.

דחיה ב - גם אינו כלי מ"מ אינו קרקע

שוב כתב לי הגר"י פישוהוף בנוגע לבטול שם כלי ע"י הנקבים לענין קבורה: "והנה התם מיירי הכל בכלי קיבול, אבל לענין קבורה הרי גם על גבי כלי פשוט אסור לקבור, ודל מהכא הדפנות, וצ"ע כמה הוא השיעור להפקיע שם כלי, ולכאורה בפשוטין כלל לא שייך ביטול שם כלי דהא כל חלק וחלק הוא כלי בפנ"ע ומה איכפ"ל אי נפחת רובו. ואמנם לעיקר הדבר איני יודע אם נכון שהרי אם הוא פשוט אף אם הוא כלי (הכוונה כמש"כ הרמב"ם דגם בפשוטין יש כלי ויש שאינו כלי כלל - עיי' כלים פט"ו מ"ב ובפיה"מ) אולי אינו חוצץ בפני הקבורה שלעולם לא דיינינן ליה אלא כרגב מרגבי האדמה וכעין חזו"א (עוקצין סי' ד' סק"ג) [כתבתי לדמיון בעלמא]. וכל האמור כאן אינו מכתב אלא כעין דיבור בלימוד ולענין מעשה הוא בכלל מפני שאנו מדמין נעשה מעשה ואי אפשר להקל אפילו במוציא רימון, וצ"ע". עכ"ל. ויש להטעים דבריו ע"פ הסברא שכתבתי לעיל, גבי דין משמש עם הקרקע, שיתכן שלא מועיל לענין קבורה, היות והטעם שא"א לקבור בארון מבואר ברמב"ן מקרא דקבר יקברנו, וביאר החו"י שהוא מהלשון 'קבור' משמע קרקע, לפי"ז י"ל גם כלפי נד"ד, דגם אם בטל ממנו שם 'כלי' מ"מ אינו 'קרקע'.

בפיה"מ ובחיבורו (כלים פט"ז הי"ב), ואר"ש שם, וחזו"א (כלים ס"ז סק"כ). [ב] משנה עוקצין (פ"ב מ"י) ורמב"ם (טו"א פ"ב הי"ב), וחזו"א (עוקצין סס"ד). [ג] אמנם מה שמבואר בר"ש (כלים פ"ה מ"ז), ורמב"ם מקוואות (פ"א ג), חילק בחזו"א (ובעוקצין סס"ד) בין סיד שזה הנדון במקורות אלו, לבין עפר, שזה הנדון במקורות קודמים. ולפי"ז נדונו בעפר לא שייך לזה, כן העירני הגר"י פישתוף. והיה בינינו מר"מ נוסף לשי' רבנו חיים הלוי וחזו"א.

ולפי מה שהתברר לי, יש מקומות שאין ממלאים אותם עפר עד גובה הגדר אלא פחות מזה. ויש מקומות שבד"כ ממלאים עפר. אמנם גם במקומות אלו, א"א לדעת בוודאות בכל כוך וכך הפועלים עשו כן, בפרט שלא קבלו כלל הוראה להקפיד ע"ז.

ולכאור כ"ז לשיטות דבעינן ד' רוחות, אבל לשיטות שמספיק ג' רוחות ותחתית, הרי שאת זה ודאי שהעפר לא יבטל. שוב העירני הגר"י פישתוף: שיש כאן ד' רוחות, דברוח רביעית, מלבד הגדר הנמוכה הנ"ל, שהיא חלק מהאמבטיה עצמה, הרי שמעליו, אחרי שמכניסים את המת, סוגרים אותו עם פלטת גבס [עם קצת הדבקה], וא"כ יש לך כלי סגור מכל צדדיו. עכ"ד. והשבתיו: שאם האמבטיה נחשבת למחוברת, וצריכים להגיע לנדון של 'חקקו ולבסוף קבעו', וכמשנ"ל לעיל, הרי שסתימה זו באה רק אחרי שקובעים זאת בקרקע. והשיבני: "נכון, דאם נימא דחשיב מחובר, הו"ל קבעו קודם".

[ח] כלי הבא במידה

קי"ל שכלי המחזיק ארבעים סאה בלח שהם ששים סאה ביבש], לא מק"ט (משנה כלים ריש פט"ו). והיא הנקראת כלי 'הבא במידה' (שם פכ"ד מ"ג ומ"ד). וכן נקרא 'כלי העשוי לנחת' (גמ' חגיגה כו: ושי"ג). והטעם מבואר בגמ' שם: "מ"ט דומיא דשק בעינן, מה שק מיטלטל מלא וריקם, אף כל מיטלטל מלא וריקם". ע"כ. ולפי"ז לכאור גם באמבטיות בטון האמורות, לא יהיה להם שם כלי.

אלא דיש לדחות טענה זו מכמה אנפי:

דחיה א – לענין קבורה דבר זה לא שייך

יש להוכיח מיניה וביה מהגמ' סנהדרין

הנ"ל, דמ"מ אסור לקבור בזה, דהרי מבואר בגמ' דאין לקבור בארון שע"ג הקרקע, וארון המחזיק אדם לעולם יהיה בו ארבעים סאה, כיון דשיעור ארבעים סאה לענין מקוה נמדד ע"י קומת אדם, ג' אמות על אמה אחת.

והרה"ג רבי אברהם שונברג רצה לדחות דהתם איירי בארון שגם מיטלטל, דהא בארון זה טלטלו אותו מהבית לבית הקברות, וארון שמטלטל מלא וריקן, גם אם הוא בא במידה, מקבל טומאה, כדאיתא במשנה כלים (פט"ו מ"א) ונפסק להלכה ברמב"ם (פ"ג מכלים ה"א). לעומ"ז אמבטיות דילן, אינם מטלטלות כלל. עכ"ד. ויש לדחות, דשם איירי על כלי כזה שכל הזמן מטלטלים אותו ואין שלב שמפסיקים לטלטלו, משא"כ בארון קבורה, בתחילה הוא שפיר מטלטל, אבל אחר שמגיע למקום קבורתו לא מטלטלים אותו. והיינו דיש לברר מה הדין כלי שבתחילה הוא מיטלטל, כמו הארון וכנ"ל, ואח"כ הוא לא מיטלטל, מה דינו, וצ"ע. על הצד דנאמר דמ"מ לא מקבל טומאה, ואפ"ה מבואר דאין לקבור בארון, חז"י דאין לקבור בארון, גם לא בארון כזה שדינו לגבי קב"ט שאין לו שם 'כלי'. ומזה נלמד לאמבטיות בטון דילן. והגר"י פישתוף העיר על זה: "ע"י תוס' שלהי חגיגה (כו: ד"ה כלי) על השלחן, שטלטלוהו בשעת המסעות, ולאחר מכן הניחוהו (וכמדומה יש במקד"ד)". עכ"ל. והיינו דמבואר בתוס' שנחלקו הראשונים בכלי שבתחילה היו מטלטלים אותו ואח"כ הניחו אותו, וכן ביאר כוונתם בפתח האהל (כלל ד ס"ז, דף ס' טור ב), והאריך לתלות זאת במחלוקת נוספות. וע"י מקדש דוד (טהרות ס"י נד אות ב) בענין זה.

דחיה ב – דבר זה לא שייך בכלי חרס ואדמה

לכאור דין זה לא שייך כלל בנד"ד, היות דד"ז הוא רק בכלי עץ או עור או עצם דילפי' מ'שק', אבל בכלי חרס לא, כמפורש בגמ' שבת (פג:), וכלי אבנים או אדמה לכאור לא עדיפי מכלי חרס. אמנם בס' פתח האהל (כלל ד ס"ו ו) מעלה צד, שגם כ"ח הבאים במידה אין תורת כלי עליהם, ומה שטמאים הוא משום שאין בהם את המיעוט מ'שק'. עכ"ד.

אלא דמאיך מצינו מחלוקת מפורשת

בתוספתא (כלים בבא מציעא ריש פק ה) לענין

חציצתם כאהלים: "כלי גללים וכלי אבנים וכלי אדמה הבאין במדה ר' מאיר אומר הרי הן ככלים וחכמים אומרים הרי הן כאוהלין". ע"כ. והרמב"ם (פי"ב מטו"מ ה"ב) פסק כחכמים דטהורים. וכבר ציינו בהגהות מהר"נ, והגר"ח קניבסקי בקרית מלך, דמקורו מהתוספתא הזאת. ובספר פתח האהל שם רצה לתלות את המחלוקת תנאים בנקודה זאת, האם בטל ממנו שם כלי מחמת גודלו או לא. וע"ש מה שהביא מהגהות הגר"א על התוספתא. ועי' מש"כ הגרשז"א במנח"ש (קמא סי' עב ענף ג), על מחלוקת תנאים זאת. אמנם בר"ש וברא"ש נראה לא כן, וכדלהלן.

דחיה ג – אכתי יש עליו שם 'כלי' ומר"מ

הבאתי לעיל שהגאון מטווריג דן בשאלה על קבורה בארון בתוך הקרקע, מ"ט אין כאן חציצה בין המת לקרקע, והעלה כמה סברות וכדלעיל, ואחת מסברותיו הוא דיונו, ואלו דבריו (שם סוף אות ח): שאין לתרץ שלא בטל כיון שהוא 'כלי הבא במידה' דהיינו יותר ממ' סאה, כיון שהוא דין רק בהל' טומאה דילפי' מ'שק' אבל אינו מבטל מיניה שם כלי, והביא ראיה שיש כלים שלא מק"ט ומ"מ נשאר עליהם שם כלי, כדלענין פסול שאובין, דכלי אבנים שאינם מק"ט, מ"מ פסולין (שו"ע יו"ד סי' רא סעי' לד), חזי' דסגי בשם כלי, ה"נ בזה. עכ"ד. וכ"כ לי הגר"י פישוהוף: "זה שלא מקבל טומאה אינו אלא דין שאינו דומיא דשק, ולא שייך לעצם השם כלי". והביא לזה כמה ראיות שהבאתים במאמר המלא.

אמנם בעיוני בזה, ראיתי שזוהי שאלה גדולה באחרונים בהגדרת הדבר, וחלק מההוכחות הנ"ל תלויות במחלוקת ראשונים או אחרונים, ויתכן שנחלקו בזה גופא. וכן יש להקשות מכמה הלכות שמצינו ד"ז גם בהלכות אחרות שאינן הל' טומאה. וכבר עמדו על שאלה זו אם נחשב ככלי או לא, והובאו במאמר המלא, ואציין בקיצור: עי' פנ"י (שבת פד), ובמי נפתחו (פרפר לד סק"ו), פתח האהל (כלל ד' סי' ר'). והגרשז"א במנחת שלמה (קמא סי' עב ענף ג) האריך בזה וצייד שאכתי יש להם שם כלי הגם שהביא משמעויות לא כן, אך סיים שצ"ע גדול למעשה. וכן טען הגר"ד לנדו במכתבו לבעל

המנחת יצחק, ונדפס בגליון אהלי טהרות (גליון 34), ובגליון שאחריו (גליון 35) שאלו ג"א והביא כמה מהראיות הנ"ל, דחזי' דאין לו שם כלי, והגר"ל השיבו שם, ע"ש כמה ציונים חשובים. ומה שציין לאו"ז (שבת סי' עח אות יב) היה לי מו"מ עם הגר"י פישוהוף בכוונת האו"ז והבאתי בקיצור במכתבי (גליון אהלי טהרות גליון 88 עמ' יז), וע"ש ציונים נוספים בענין זה. עוד יש לציין שיש לשונות ראשונים דמשמע דאינו כלי והבאתים במאמר המלא. עכ"פ ענין זה הוא רחב מאוד, וצ"ע בכ"ז.

[ו] משמשי המת

הבאתי לעיל שהגאון מטווריג דן בתשובה שנדפסה בשו"ת מקור ברוך, על קבורה בארון בתוך הקרקע, מ"ט אין כאן חציצה בין המת לקרקע, והבאתי כבר כמה מנידונים, בתוך הדברים העלה כמה סברות מחודשות בגלל שהארון משמש את המת, ובמאמר המלא הבאתי את כל דבריו, ודנתי בהם כדרכה של תורה, וכן התבאר אם זה שייך בנ"ד.

אלא שעל כל זה כתב לי הגר"י פישוהוף: "כל הדברים יגיעים, בטומאה כתיב כלי מעשה ושם יש הו"א לטהר אסוה"נ, משמשי מת, וכל כיו"ב (עי' ח"י רבנו חיים הלוי הל' כלים), אבל אי"ז נוגע לשאר דיני התורה, וכל הדמיון בשבת שם, הוא רק לענין אם ע"י זריקה בטל השם כלי, ובזה דימו שבת לטומאה, וכל אחד וכלי ידיה, אבל בעצם אופני הכלי לא דומה". עכ"ל. ושוב כתב לי מכתב ערוך על כל הענין, והועתק בסוף המאמר. כמו"כ העברתי את עיקרי הדברים לכמה מחכמי הספרדים והבאתי דבריהם בסיכום דלהלן.

ענף ג: דין האמבטיות שהתחתית היא נפרדת צורה נוספת של האמבטיות מבטון, היא אמבטיה שבלי תחתית, ראה תמונה הבאה:



כוח כאמבטיה בלי תחתית

קבורה בקומות, בכוכים, במכפלות, ושיטות נוספות. הקבורה הזאת נעשית בין היתר - באמצעות בניית מבנים רבי קומות, או כוכים, כאשר כל מבנה ומבנה מכיל בתוכו אלפי קברים בצורות שונות ומגוונות. אין המאמר נכנס למציאות של כל הסוגים, וגם לא להיכנס לעומק בירור דינם. [עיין בקונטרסי "מדריך לקבר כהלכה", ובו כ"ו סוגים לפי סדר כשרותם, בליווי תמונות מפורטות, אפשר לקבלו בכתובת שבהערה 2]. ורק צוין בקיצור להרבה מהאחרונים שכתבו שאין לקבורה זו דין קבורה, כמו"כ כל גדולי ישראל שבזמננו יצאו חוצץ נגד הקבורה בשיטות הללו. והבאתי בספרי "הקבורה בבטון ובקלקר" את כל דבריהם, ובירור נרחב בכל הסוגיות הקשורות לענין. וגם מקצת מהגדולים בזמננו – שלא ראו את כל האחרונים הנ"ל - שצידדו שבדיעבד אין לפנות מתים, כי צידדו שאולי יש לו דין קבורה בדיעבד, כולם מסכימים שיש חסרונות גדולים בקבורה זו, ואין אחד שיתירם לכתחילה.

זאת, ועוד, בזמנם ולפניהם לא הובא את מה שכבר קיים כמה שנים, אבל התגלה רק לאחרונה בשנות תש"פ-תשפ"א, וכפי שהתפרסם ונמסר "שמבני הקומות והכוכים נזלו דם ושומנים לרחוב". ובקרב יתפרסם בעז"ה מאמר מקיף בענין.

גם צריך לידע, שבקבורה זו נקברים לצערנו, לא רק חילוניים [שגם אותם צריכים לקבור כדין], אלא גם יהודים שומרי תו"מ, ובהם גם רבנים ת"ח, לפעמים מחוסר ידיעה של המשפחות שמדובר בקומות, כי הח"ק לא "טרחו" ליידע אותם, ולפעמים מ"הטעיות הח"ק שהכל כדין".

מציאות נוספת לא ידועה, לא אצל הציבור ולא אצל הרבנים, וודאי לא אצל הגדולים שנדרשו לסוגיא זו בדורנו, היא שהרבה כוכים שהחלו לבנותם לפני כעשר שנים ויותר, ובפרט בשנים האחרונות, ומגמה זאת מתעצמת בכל הארץ, הינם עשויים בצורה של אמבטיות בטון המונחות זעג"ז, וזה לצד זה, כמצוי בירושלים (אצל ח"ק ספרדים וע"מ), בתל רגב (שע"י חיפה), בירקון במרכז, ובהרבה ערים נוספות,

והתחתית היא פלטה מבטון שמיוצרת בנפרד. ומניחים כל אמבטיה ע"ג התחתית. ואח"כ מחברים את התחתית לאמבטיה עם בטון וכבתמונה הבאה:



חיבור התחתית לקירות עם הדבקת מלט [אמנם יש ח"ק אשר מחברים עם מלט רק בקדמת הכוך, כדי שנוזלי הנפטר לא ייזלו בקדמת הכוך (עדות מהנדס)].

אופן זה בפשוטו אין לו דין כלי, וא"כ אין מקום לדון בכל נדון מאמר זה, אלא דינו כדין קבורה בקומות שהתבאר דינה בתחילת הדברים. אמנם כד נעיין נראה שדינה ככלי גמור, והטעם כיון שסדר הדברים הוא שמניחים את התחתית של האמבטיה ומעליה האמבטיה, ואח"כ מחברים אותם עם בטון, כך שכעת זה כלי גמור, ואף שחיבור זה נעשה אחר שהאמבטיה כבר הונחה על הקרקע, מ"מ היות שבשלב בזה, האמבטיה לא מחוברת לקרקע עם בטון [או חיבור אחר], נמצא שהאמבטיה היא 'כלי', עוד קודם שחוברת, ולכן גם אם נניח שמה שמצפים את האמבטיות עם אבן ירושלמית או סיד, זה נחשב כחיבור [דלעיל הסתפקנו בזה, והגר"י פישוהוף לא ידע להשיב על זה], מ"מ חיבור זה בא אחרי שהיה לו שם 'כלי', הרי שחקקו ולבסוף קבעו, שבזה כאמור לעיל בריש המאמר, לא מועיל לו חיבור, וא"כ הדרי' שדין אמבטיות אלו ככלים גמורים. וראה במכתב הגר"י פישוהוף בסוף המאמר שהתייחס לזה, והסכים לזה שדינו ככלי גמור.

תמצית המאמר

בשנים האחרונות הולכת ומתעצמת בארץ התופעה של שיטת הקבורה הרוויה – הכוללת

זה לצד זה, והרי הם ככלים ע"ג האדמה ואינו נחשב קבורה". עכ"ל. וכן הרה"ג רבי נתנאל חכם (מ"צ וראש כולל באשדוד, ומח"ס שו"ת שאלת חכם ומשכן הנפש) כתב תשובה מקיפה בזה שמסקנתה שאינה קבורה כלל וחובה לפנות את כל המתים משם.

ובעקבות מכתב הגר"י פישוהוף, ומכתבי חכמי הספרדים הנ"ל, פונה מת שומר תו"מ שנקבר בכזה כוך (בחלקת ח"ק ספרדים וע"מ, בנתיב החסד בהר המנוחות בירושלים) לקבורה כדין במרומי הר הזיתים.

והתבארו כמה נדונים יסודיים בשם כלי בעניינינו: [א] בפשטות לאמבטיות מבטון אלו יש דין 'כלי אדמה' [אג"מ], ומ"מ יש להם שם כלי לגבי כה"ת [אג"מ בעניינינו, וכמפורש בראשונים לענין הלכות אחרות], ובפרט לענין קבורה, והוכחנו זאת מהרמב"ן. וישנם שיטות שלפיהם יתכן שדינם כ'כלי חרס'. [ויתכן עוד שדינם כ'כלי נתר']. [ב] ישנם שיטות שדינם כ'כלי מתכות' כיון שה'מעמיד' שלהם הוא ממתכת [בטון מזוין]. [ג] אמבטיות אלו לא מחוברות כלל אלא רק מונחות ע"ג הקרקע וזע"ז. ומצופות עם ציפוי בעלמא ליופי [מסיד, או אבן ירושלמית]. וגם אם היו מחוברות, לא מועיל לחברם, כיון דחקקו ולבסוף קבעו לא מועיל לו חיבור, ובפרט לא בדאורייתא. [ד] התברר שיש להם שם כלי, הגם שאינם סגורים מכל ד' הצדדים עד למעלה. [ה] לאמבטיות אלו יש שם 'כלי', ולא בטל מהם שם 'כלי', והתברר בזה כמה נדונים בארוכה: א': דין כלי המשמש עם הקרקע. ב': היחס לנקבים שבאמבטיות. ג': אם מילוי העפר עד גובה הדופן הרביעית, מבטל שם הכלי. ד': כלי הבא במידה. ה': משמשי המת מכמה טעמים.

ולחלק מהנדונים הללו, ישנה הוכחה ברורה מהרמב"ן והטורשו"ע שאינם מועילות לענין 'קבורה'.

וכפי שרואים בתמונות בריש המאמר, הם ארונות גמורים שמונחים ע"ג קרקע, בלא חיבור כלל, ולכן בזה לא מתקיימת בהם מצוות קבורה כלל. וזה גם לאלו שסברו שלענין דיעבד אין לפנות מתים מקבורה בקומות. וזאת מציאות בלתי ידועה בעליל כיון שא"א לדעת זאת רק למי שהשתתף בבניית הכוכים, ומתבונן בזה.

וראה להלן מכתב מאת אחד גדולי הבקיאים בהלכות טהרות למעשה, הגאון רבי יחיאל פישוהוף (בעל הטעם ודעת על רמב"ם ספר טהרה), אחר שעבר בעיון על כל המאמר, ולאחר מו"מ נרחב עמו, שמסקנתו: "ומסקנת הדברים להלכה, שהנחת המתים באמבטיות אלו אינה קבורה כלל, גם לא בדיעבד, ואינו קשור כלל לנידון של קבורה בקומות, והם כארונות קבורה שהניחום מעל הקרקע, שמבואר בגמ' סנהדרין מ"ד ב' ונפסק להלכה ברמב"ן ובשו"ע יו"ד סי' שס"ב שהנחתן מתו בארון ולא קברו בקרקע עובר משום שמלין המת. ולכן חייבים לפנות מתים שמונחים בכוכים אלו, לקבר כהלכה". וע"ש מה שהוסיף בנוגע לסוג נוסף של כוכים [שמצוי אצל ח"ק קהילת ירושלים]. ועי' בפנים שלעיקר הסברא שלא נחשבים כמחוברים לקרקע, אלא רק מונחים ע"ג הקרקע, הגם שהם נעשים לעמוד כך בצורה קבועה, הסכים עמו הגאון רבי איתמר גרבוז שליט"א, מגדולי הבקיאים בהלכות סדר טהרות. והתבאר טעם הדבר.

כמו"כ עיקר הענין הובא לפני גדולי חכמי בני ספרד והסכימו שאינה קבורה כלל, חכם ברוך שרגא ראב"ד ירושלים, הסכים עמדי שבאופן זה זוהי קבורה בארון ע"ג הקרקע שאינה קבורה כלל. וכן חכם מרדכי עבאדי ראה"כ מעין גנים בירושלים (ולפנים מרבין תורה בישיבת חזון עובדיה) כתב לי, ואני מעתיק קטעים ממכתבו (מתאריך כא אייר תשפ"א): "וכן שמענו שיש סוגי כוכים שעשויים כאמבטיות זע"ז, וכן

מכתב בעניין הנ"ל

באמבטיות אלו אינה קבורה כלל, גם לא בדיעבד, ואינו קשור כלל לנידון של קבורה בקומות, והם כארונות קבורה שהניחום מעל הקרקע, שמבואר בגמ' סנהדרין מ"ו ב' ונפסק להלכה ברמב"ן ובשו"ע יו"ד סי' שס"ב שהנותן מתו בארון ולא קברו בקרקע עובר משום שמליץ המת. ולכן חייבים לפנות מתים שמונחים בכוכים אלו, לקבר כהלכה.

ולפי מה שתיארת אמבטיות אלו אינם מחוברות לקרקע כלל, אלא מונחות ע"ג הקרקע זה עג"ז, כי בגלל כובדם שכל אחד שוקל טון, אינם צריכים כל חיבור.

וגם לפי מה שתיארת, שיש חברות קדישא שמצפות את הכוכים בסיד, או באבן ירושלמית עם מעט בטון – שע"ז איני יודע אם זה מחשיב אותם כמחברות לקרקע, אבל גם אם נחשבות למחברות, ואפי' אם יחברום ממש עם בטון וכדומה, מ"מ הר"ז כחקקו ולבסוף קבעו שאינו חיבור כלל, בפרט בדאורייתא, כמבואר בגמ' ב"ב ס"ו א', וקבורה היא דאורייתא כנפסק בשו"ע שם.

ולפי"ז גם בכוכים העשויים בצורה שהקירות עשירות כמקשה אחת, אבל התחתית מגיעה באופן נפרד, ורק כשמניחים אמבטיה ע"ג אמבטיה, מניחים את התחתית תחת כל אמבטיה, ומחברים את התחתית לאמבטיה ע"י בטון, ומצויים ג"כ בהר המנוחות. להאמור, גם אופן זה נחשב ככלי גמור, כיון שאחר שמחברים אותם הם מקבלים שם כלי, ואף שחיבור זה בא אחר שמונחות על הקרקע, מ"מ הנחה זו על הקרקע, לא מפקיעה מהם שם כלי. [וכלפי הציפוי הנ"ל בסיד או באבן ירושלמית, ציפוי זה בא אחר שכבר מחברים את התחתית עם בטון]. וגם מהם צריך לפנות מתים שמונחים בהם.

ויהי רצון שתזכה הלאה לזכות את הרבים ולגדור הפרצות מתוך ברור הסוגיות בכל הקיפן כדרכך בקדש

ובעה"ח ט"ז אדר תשפ"א פה בני ברק יצ"ו

יחיאל פישהוף

לכבוד הגאון המובהק ר' משה קוטקס שליט"א

על דבר הקבורה בכוכים העשויים מאמבטיות של בטון (שוקת בטון), כשהתחתית מבטון היא חלק בלתי נפרד מהאמבטיה, וגם יש לו בית קיבול, ומונחים זה על גבי זה, וזה לצד זה, ומצויים בהר המנוחות בירושלים, בתל רגב שע"י חיפה, ובעוד מקומות בארה"ק.

דהנה הקבורה בקומות ובכוכים כבר נאסרה ע"י גדולי הפוסקים. והיכא שהכוכים עשויים כאמבטיות, היות שיש להם שם "כלי", בזה אינו צריך לפנים, ופשוט כביעתא בכותחא, דהרי הם ממש ארון ע"ג הקרקע, שמפורש דינו בגמ' ובשו"ע שאינו קבורה כלל (וכדלהלן), ולפי"ז פשוט שצריך לפנות מת שנקבר שם. רק השאלה היא האם נאמר שבטל ממנו שם "כלי" מכמה טעמים.

ראיתי את כל מה שהרחבת בענין, והבאת באריכות את כל המשא ומתן ביננו בגדרי "כלי" בזה.

והנני בא בזה לכתוב את עיקרי הדברים להלכה:

א. ישנם הרבה כלים שאינן מקבלין טומאה, אבל אין הכוונה שאינם כלי לכל התורה, אלא שישנם דינים מיוחדים בכלי לענין קבלת טומאה, שלקבלת טומאה צריך חשיבות יותר, דבטומאה כתיב כלי מעשה, ולכן אפילו אם נאמר שאם אמבטיות אלו היו ממתכת מחמת כובדן מאיזה טעם לא היו מקבלין טומאה, מ"מ עדיין הן כלים גמורים לכל התורה.

ב. אמנם לגבי קבורה בקרקע, גם אם נימא דאין לזה שם "כלי", מ"מ אין זה קבורה בקרקע, דלענין זה לא משנה כלל אם זה כלי, או איזה קופסה שאין לה שם "כלי".

ג. שהאמת שזה גם כלי לקבלת טומאה אם היה ממתכת. ואמבטיות אלו מוגדרות לכל דיני התורה כ'כלים' גמורים, ולא בטל מהם שם כלי משום סיבה.

ומסקנת הדברים להלכה, שהנחת המתים